

Професійні ціннісні орієнтації майбутнього вчителя в системі особистих ціннісних орієнтацій

У статті обґрунтовано актуальність розробки системи завдань і вправ, спрямованих на переструктування і розширення педагогічних ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Представлено результати, що свідчать про усвідомленість учасниками спецсемінару своєї системи особистих ціннісних орієнтацій і співвідношення їх з ціннісними орієнтаціями майбутньої професії вчителя.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійні цінності, життєві цінності, професійно-педагогічна спрямованість, професійне само-визначення.

В статье обосновывается актуальность разработки системы заданий и упражнений, направленных на переструктурирование и расширение педагогических ценностных ориентаций будущего учителя. Предоставлены результаты, свидетельствующие об осознанности участниками спецсеминара своей системы личных ценностных ориентаций и соотношение их с ценностными ориентациями будущей профессии учителя.

Ключевые слова: ценностные ориентации, профессиональные ценности, жизненные ценности, профессионально-педагогическая направленность, профессиональное самоопределение.

Актуальність дослідження. Свідомий вибір пріоритетів вперше відбувається при виборі професії в юнацькому віці. Однак спеціальні дослідження щодо вивчення особливостей мотивації вибору і отримання професії вчителя та усвідомлення ними вимог до сучасного вчителя показали наявність широкого діапазону мотивів вибору професії педагога та відсутність мотивації, тобто випадковість вибору; переважання у студентів предметних мотивів та низький рівень їх поєднання з професійними, а значить відсутність установки на роботу в школі, падіння в зв'язку з соціальною ситуацією в країні питомої ваги мотивів престижності педагогічної професії; зміщення професійних мотивів вибору педагогічної професії до закінчення ВНЗ на нижчі ранги, що є свідченням того, що навчально-виховний процес ВНЗ мало впливає на формування професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя; поверхневе усвідомлення студентами вимог до сучасного вчителя, яке проявляється у визначенні ними переважно тих особистісних

якостей, які далеко не завжди є першочерговими в діяльності вчителя та наявності предметних знань; низьку обізнаність студентів всіх курсів зі структурою педагогічних здібностей та функціями кожного із компонентів в педагогічній діяльності; наявність негативних установок на діяльність сучасного вчителя та їх підсилення в зв'язку з набуттям особистого досвіду під час проходження педпрактики [11].

Також необхідність розробки системи завдань та вправ, спрямованих на переструктурування та розширення ціннісних орієнтацій студентів, була зумовлена результатами констатуючого експерименту, яким зафіксовано недостатнє усвідомлення майбутніми вчителями пріоритетних ціннісних орієнтацій майбутньої професії, рівня співпадання ціннісних орієнтацій вчителя з їх життєвими цілями і планами, власної системи ціннісних орієнтацій, шляхів її формування, наявного конфлікту цінностей, смислу власного життя та його відповідності вимогам обраної професії [5].

Мета дослідження – дати аналіз змісту професійних та особистих ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя.

Результати. Враховуючи теоретичні положення щодо природи ціннісних орієнтацій та психологічних можливостей їх розширення в юнацькому віці ми визначили такі *основні завдання* формуючого експерименту:

1) усвідомлення студентами власної системи ціннісних орієнтацій, її несуперечливості, виявлення вирішальних та похідних цінностей, встановлення пріоритетів;

2) усвідомлення студентами рівня співпадання ціннісних орієнтацій з їх життєвими цілями і планами;

3) аналіз визначальних шляхів формування у кожного студента власної системи цінностей: первинна соціалізація у сім'ї; соціально організована система виховання, освіти та культури, державно керована система ідеологічного впливу: вплив формальних та неформальних груп;

4) аналіз власного досвіду випробування засвоєних ціннісних орієнтирів та їх відповідності своїй індивідуальній визначеності;

5) виявлення співіснування в мотиваційній системі кожного несумісних ціннісних систем - декларованої та реальної;

6) усвідомлення наявного конфлікту цінностей в сучасному суспільстві та у кожного зокрема і його зумовленість соціальними перетвореннями в Україні;

7) виявлення уявлень кожного про смисл життя як домінуючу спрямованість типу особистості на реалізацію певних життєвих цінностей;

8) змістовна визначеність смислу власного життя та ціннісних орієнтацій кожним студентом:

а) збіг суб'єктивного усвідомленого смислу та реального спрямування життя особистості;

б) відповідність обраного індивідом смислу життя, вимог професії вчителя його можливостям та індивідуальності.

Заняття проводились у формі лекцій, бесід, диспутів, обговорення ситуацій, тренувальних вправ, самоаналізу, рольових ігор та ін. Форма кожного заняття визначалась його тематикою.

Теоретична частина була спрямована на оволодіння новими знаннями та смислами і включала обговорення таких питань, як:

Лекція 1. Теоретичні основи проблеми цінностей.

Лекція 2. Основні підходи та критерії дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій.

Лекція 3. Становлення ціннісних орієнтацій в юнацькому віці.

Лекція 4-5. Особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів.

Після ознайомлення з матеріалом теоретичної частини спецкурсу нами було проведено програмований контроль знань, який показав, що респонденти, після прослуховування теоретичної частини, розібралися з розумінням основних понять, пов'язаних з цінностями та ціннісними орієнтаціями. На "відмінно" завдання виконали 76% студентів, на "добре" - 4% студентів і на "задовільно" - 20% студентів.

Тому, відповіді засвідчили, що у студентів сформувалося розуміння понять "цінності" та "ціннісні орієнтації", "життєві плани", "сенс життя", "життєвий вибір" та ін., що було для нас принципово важливим при побудові практичної частини дослідження. При цьому ми керувались тезою про те, що базовою умовою особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя є принцип активності суб'єкта [3].

Джерелом активності кожного індивіда є система інтерперсональних зв'язків і ставлень, проте їх роль на різних етапах становлення особистості є різною. В процесі навчання у вузі безпосереднє групове оточення суттєво впливає на формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя та всю систему ставлень суб'єкта до майбутньої професії. Тому при побудові практичної частини спецсемінару ми прагнули, аби дії і судження кожного студента водночас попадали під контроль викладача, співучасників по освоєнню діяльності та внутрішнього, ідеального спостерігача у вигляді самоспостереження, самоконтролю, самооцінки.

Практична частина спецсемінару являла собою одну з модифікацій тренінгу, оскільки зберігала всі його ознаки: дотримання

принципів групової роботи, спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи в усвідомленні, переоцінці та розширенні цінностей, просторова організація, застосування активних методів групової роботи, об'єктивація суб'єктивних пошуків і емоцій, вербалізована рефлексія, клімат психологічної близькості [1; 6; 7].

Система вправ, диспутів, проблемних ситуацій підбиралась з врахуванням їх поступового ускладнення, змінення "Я"-образу, оскільки з кожним заняттям виникало нове пізнавальне завдання, результатом якого на ранніх етапах була конкретизація уявлень про себе та свої ціннісні орієнтації, а на наступних – розширення території "Я", переоцінка цінностей, отримання нових смислів.

Так, на початковому етапі, після традиційних вправ на потепління мікроклімату, студентам пропонувалось з метою виявлення уявлень студентів про основні, на їх думку, цінності вчителя закінчити речення "Основними цінностями для вчителя повинні бути...". Для підвищення рівня усвідомлення висловленої інформації застосовувались прийоми активного слухання в формі дослівного чи майже дослівного повторення фрази студентом, що сидів зліва від її автора. Приблизно в такій формі він, наприклад, говорив: "Я зрозумів, що ти вважаєш, що основними цінностями для вчителя повинні бути... (перераховував вказані цінності)". Після цього перший підводив підсумок у вигляді речення: "Так, ти правильно (неправильно) зрозумів, що я вважаю, що основними цінностями для вчителя повинні бути...".

Наступна вправа була спрямована на виявлення пріоритетних цінностей кожного студента. Аналогічно першій вправі проводилась робота із завершенням речення: "Для мене основними цінностями є...". Далі студенти аналізували співвідношення своїх цінностей з цінностями вчителя: "Мої цінності співпадають (не співпадають) з основними цінностями для вчителя".

Емоційно-оцінний аспект ціннісних орієнтацій вивчався в формі виявлення ставлення кожного студента до своєї системи ціннісних орієнтацій ("Я вважаю, що мої ціннісні орієнтації..."), "Чому це так?") та мотиваційну спрямованість з точки зору того, прагне чи ні він щось виправити. Завершення речень проводилось аналогічно попереднім вправам.

Широко обговорювались проблемні та педагогічні ситуації [2]. Педагогічні ситуації ставили студентів перед морально-ціннісним вибором та дозволяли опосередковано виявити професійні ціннісні орієнтації майбутніх вчителів.

Після обговорення циклу педагогічних ситуацій, завдання було ускладнено до їх конкретного програвання. Задавались певні умови,

а студенти по черзі виконували роль вчителя, демонструючи своїм вибором власні професійні цінності.

Під час рольових ігор [4] у досліджуваних виникла потреба в тому, щоб цінності вчительської професії перетворились із явища “зовнішнього” в явище “внутрішнє”, тобто стали їхніми власними, особистісними. В ході наступних дискусій досліджувані, аналізуючи дії і поведінку вчителя та учня, усвідомлювали значущість тих ціннісних орієнтацій, опора на які дозволяла розв’язати педагогічну задачу.

Наведемо деякі якісні результати формуючого експерименту в експериментальних групах. За частотою вибору найбільш пріоритетними ціннісними орієнтаціями для вчительської професії виявились: любов до дітей; професіоналізм; взаєморозуміння; вміння спілкуватись; знання; покликання бути вчителем; чесність; доброта; сім’я; незалежність у вчинках; повага, авторитет, визнання; любов до Батьківщини, патріотизм; професія вчителя; бути корисним суспільству. Як бачимо, серед ціннісних орієнтацій, що входять до основних, студенти виділили професійні ціннісні орієнтації, а саме: любов до Батьківщини, майбутня професія, бути корисним суспільству, авторитет.

Серед особистих ціннісних орієнтацій, що співпадають з ціннісними орієнтаціями майбутнього вчителя, ми виділили: любов до дітей, батьків; вміння спілкуватися, взаєморозуміння; знання, потяг до нового; професія вчителя; чесність, справедливість; доброта, чуйність; педагогічний такт; вихованість; авторитет; любов до Батьківщини, патріотизм; самовдосконалення. Самоаналіз студентів показав, що у 80% їхні цінності співпадають з вказаними цінностями вчительської професії, частково співпадають у 4%, не співпадають у 16%.

На даному етапі розвитку суспільства національні цінності відіграють одну з основних ролей. Важливим є те, що серед особистих ЦО частина студентів (16%) назвала саме такі як: Україна як цінність; Батьківщина; відданість (в широкому значенні цього слова). Цінною є думка юнаків і дівчат про те, що суспільство і вчитель – пов’язані між собою поняття: “Вчитель – лікар суспільства”, “Виховання в національному дусі дітей як будівників майбутньої держави”, “Без держави вчитель буде маловартісним для народу”. Вони звернули увагу також на роль патріотизму у житті і по відношенню до вчителя. Отже, студентів цікавить політичне життя країни, вони вболівають за статус України як держави, і головне, на нашу думку, те, що будівання держави пов’язують з обраною професією: прагнення займатися корисною працею; бути корисним у суспільстві; активна громадянська діяльність; знайти

своє місце у суспільстві. І хоча ці цінності були названі незначною частиною студентів (16%), в ході обговорення вони прозвучали і на них була звернена увага. Це підтверджується тим, що при підведенні підсумку заняття, на питання анкети “Чия думка вам найбільше сподобалася? Чим саме?” 64% студентів написали: “Про роль вчителя в сучасній Україні”, “Про роль вчителя для держави”, “Думка про працю на благо держави”.

У відповідях студентів під час дискусії відчувається їхнє прагнення змінити життя на краще, зробити особистий внесок на користь країни. Тут яскраво відображаються альтруїстичні ціннісні орієнтації.

Цікавими та якісно результативними щодо розширення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів були дискусії щодо смислу життя як домінуючої спрямованості особистості на реалізацію певних життєвих цінностей. Кожен по черзі відповідав на запитання “В чому смисл мого життя?”, “Яка моя життєва місія?” В якості практичного завдання було запропоновано відому притчу: У тачечника, який віз цеглу, запитали: “Що ти робиш?” - “Хіба не бачите? Везу тачку”. Другий тачечник на це запитання відповів: “Я заробляю на життя собі і своїй родині”. А третій гордо сказав: “Я будую Шартський собор”. Чому при зовнішній однаковості їхніх дій, вони відповіли по-різному?

Через аналіз цієї притчі студенти дійшли до важливого висновку щодо того, що залежно від життєвих цінностей, їх смислу різною є повнота життя людей та міра їх самореалізації та задоволеності.

Важливим для розширення та переоцінки цінностей студентів нам видавалось усвідомлення ними суперечності між реальним та уявним смислом життя. В якості ілюстративного матеріалу для дискусії ми пропонували аналіз сюжету фантастичної повісті Аркадія та Бориса Стругацьких “Машина бажань”. Герої повісті з ризиком для життя дістаються до зони, де здійснюються найпотаємніші бажання. Але їх зупиняє дивна і страшна історія їх попередника Дикобраза – єдиного, хто побував у зоні, а після цього покінчив життя самогубством. Він йшов туди, аби повернути життя братові, який загинув з його вини, але замість цього раптово розбагатів. “На цьому місці, – робить висновок один з героїв, Письменник, – ті твої бажання збудуться, які становлять твою натуру, суті! Про які ти й поняття не маєш, а вони у тобі сидять і все життя тобою керують” [8, с. 33-34].

Особливо відчутною спостерігалась переоцінка цінностей студентів при обговоренні проблеми “Смисл життя, смерть і безсмертя”. В дискусії розглядалися різні філософські та релігійні напрями та їх спроби “примирити” людину зі смертю, причини релігійності сучасної людини, матеріальний, історичний, біологічний та соціальний аспекти безсмертя.

Аналізуючи вислів В.Франкла “Життя перевершує себе не у “довжину” – у смислі самовідтворення, а у “висоту” – шляхом реалізації цінностей, або у “ширину”, впливаючи на суспільство” [9, с. 196], студенти усвідомлювали сутність безсмертя батьків, вчителів через передачу своїх діянь, того якісного, що несуть наші вихованці у майбутню нескінченність життя. До проблеми ціннісної спрямованості життя людини, її зв’язку з вічними неминущими цінностями ми звертались ще раз і через запитання “Чому синонімом великих людей часто є слово “безсмертні”?”

Студентам пропонувались також педагогічні ситуації з варіантами відповідей [10; с.429-434].

Отже, якщо в пізнавальній частині практичного семінару студенти надавали пріоритетності таким ціннісним орієнтаціям вчителя, як любов до дітей (76%), професіоналізм (56%), взаєморозуміння (40%), знання (28%) та покликання бути вчителем (12%), чесність (12%), доброта (12%), то в практичній частині поведінкового аспекту, відчувши себе в ролі вчителя, вони виділили такі ціннісні орієнтації, як взаєморозуміння (60%) та взаємоповага (60%), професіоналізм (36%), авторитет (16%). Це дозволяє зробити висновок про те, що акцент у ціннісних орієнтаціях вчителя в розумінні студентів змістився на ті, які вимагають знання психології, особливо вікової і педагогічної.

Тому, в ході формуючого експерименту студенти:

- 1) звернули увагу на головні професійні цінності вчителя та співвіднесли їх зі своїми пріоритетами;
- 2) задумалися про місце і роль вчителя в суспільстві, можливість бути корисним державі;
- 3) пов’язують свою майбутню професію з реалізацією своїх здібностей;
- 4) усвідомили значущість майбутньої професії.

По закінченні спецсемінару в контрольній і експериментальній групах було проведено повторне дослідження життєво-професійних ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя.

Результати дослідження показали, що проведена робота дала значні зрушення в підвищенні значущості таких професійних ціннісних орієнтацій: бажання залишити своєю роботою слід на землі (різниця=20); любов до дітей (16); розуміння інших, любов до інших (16); реалізація та розвиток своїх здібностей (16); вміння розуміти дитину (16); цікава робота (16); володіння методикою викладання (12); пізнання (8); самостійність як незалежність у оцінках та судженнях (8); творчість (8). Незначні зрушення в підвищенні значущості ЦО майбутнього вчителя зафіксовано в

таких ЦО: виховання дітей (різниця=4); вдячність батьків за учнів (4); пошук нових методів та засобів професійного зростання (4).

Отримані дані засвідчили, що у студентів у процесі спецсемінару сформувалось уявлення про пріоритетні ціннісні орієнтації майбутнього вчителя та розширився зміст вказаних ціннісних орієнтацій. Заняття сприяли виробленню позитивної мотивації на майбутню професійну діяльність. Зросла альтруїстична спрямованість діяльності вчителя. Розширився пізнавальний інтерес до оволодіння обраною професією, спрямований на реалізацію та розвиток своїх здібностей, володіння методикою викладання, пізнання. В поведінковому аспекті сформувалася потреба реалізації ціннісних орієнтацій, що стосуються любові до дитини, вміння розуміти її та інших. Робота в експериментальній групі сприяла процесу формування і усвідомлення учасниками спецсемінару своєї системи особистих ціннісних орієнтацій та співвідношення їх з ціннісними орієнтаціями майбутньої професії вчителя. Змістився акцент з професійно-предметних цінностей на ті, що стосуються відношення до учнів з боку вчителя та стилю поведінки з учнями (взаємоповага, взаєморозуміння, любов до дітей), зросла впевненість в собі.

Висновки. Розроблений нами спецсемінар:

1) сприяв оволодінню новими знаннями, способами мислення та поведінки;

2) підтвердив наше припущення, що оволодіння цінностями професії вчителя у навчально-виховному процесі є можливим за виявлення і створення таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають значущого системного характеру і справляють регуляційний вплив на самостійність особистості;

3) на основі системоутворюючого фактора самопізнання, як провідного компоненту інтеграції психологічних знань у свідомість майбутнього вчителя, відбувається перенесення смислів і значень на дії і вчинки, підвищення самоактивності та особистісне зростання, яке передбачає розширення ціннісних орієнтацій;

4) вирішення студентами ігрових та реальних проблемних педагогічних ситуацій створює можливість для включення педагогічних ціннісних орієнтацій у контексті їх суб'єктивно значущих ціннісних орієнтацій.

Список використаних джерел

1. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учебное пособие / И.В.Вачков. – М.: Издательство “Ось – 89”, 1999. – 176 с.

2. Даниленко М.В., Даниленко Л.І. Педагогічні задачі: навч. посібник / М.В.Даниленко, Л.І.Даниленко. – К.; Вища школа, 1991. – 176 с.
3. Долинська Л.В.Принципи активності в особистісно-професійному зростанні майбутнього вчителя / Л.В.Долинська// М-ли конференції “Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства”. – К., 2000. – С.65-71.
4. Игры – обучение, тренинг, досуг... / Под ред. В.В.Петрушинского. Кн.5. Педагогические игры. – М., 1994. – 136 с.
5. Максимчук Н.П. Вплив статі та місця проживання на становлення життєво-професійних ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя /Н.П.Максимчук// Акт. проблеми психол.. Т.1.: Соц. психол. Психол. управління. Організаційна психол.: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. – К.: Міленіум, 2002. – ч.8. – С. 115-122.
6. Макшанов С.И., Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренинге. Каталог. Часть 1 / С.И.Макшанов, Н.Ю.Хрящева. – Санкт-Петербург, 1993. – 106 с.
7. Макшанов С.И. Психогимнастика в тренинге. –Часть 2 / С.И.Макшанов, Н.Ю.Хрящева, Е.В.Сидоренко. – Санкт-Петербург, 1993. – 90с .
8. Стругацкий А., Стругацкий Б. Машина желаний / А.Стругацкий, Б.Стругацкий// Сб. научн. фантастики. – 1981. – Вып. 25. – С. 33-34.
9. Франкл В. Основы логотерапии /В.Франкл// Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
10. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед.учеб. заведений: В 3 кн.: Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика / Р.С.Немов. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 512 с.
11. Яремчук С.В. Формування професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя: автореф. ...канд. психол. наук / С.В.Яремчук. – К., 1999. – 18 с.

In the article the importance of system engineering tasks and exercises designed to expand educational perestruktuvannya and values of future teachers. The results that indicate a special seminar participants awareness of their personal values and their correlation with the value orientation of the future teaching profession.

Key words: values, professional values, life values, professional and educational orientation, professional identity.

Отримано: 2.22.2011